

Dział Archeologii
Muzeum Okręgowego w Toruniu

Beata Bielińska-Majewska

Z HISTORII BADAŃ SCHYŁKOWOPALEOLITYCZNEGO KOMPLEKSU KRZEMIENIC W BRZOZIE (TORUŃ-RUDAK)

Zarys treści. Artykuł obejmuje historię badań schyłkowopaleolitycznego kompleksu, który znajduje się na lewym brzegu Wisły, na południe od Torunia. Prezentuje również w zarysie zagadnienia związane z nazewnictwem, lokalizacją i numeracją poszczególnych koncentracji krzemieni na tym terenie. Obszar, na którym wystąpiły wyroby krzemienne, to – jak dotąd – najliczniejsze skupisko krzemienic w Kotlinie Toruńskiej, związane z najstarszymi społecznościami. Większość odkrytych w tym miejscu materiałów krzemiennych pozwala łączyć je przede wszystkim ze schyłkowopaleolitycznym technokompleksem z liściakami.

Słowa kluczowe: schyłkowy paleolit, Kotlina Toruńska, kompleks krzemienic, Brzoza (Toruń-Rudak), historia badań.

WSTĘP

Prezentowany obszar (występujący obecnie pod nazwą Brzoza, dawniej Toruń-Rudak), na którym już od końca XIX wieku odkrywano wyroby krzemienne, stanowi istotne źródło do poznania najstarszych dziejów okolic Torunia. Głównym celem artykułu jest przypomnienie historii badań oraz podsumowanie i uporządkowanie dotychczasowej wiedzy związanej z lokalizacją, nazewnictwem i numeracją odkrytych koncentracji znalezisk krzemienic na wspomnianym obszarze. Na potrzeby niniejszego opracowania, na podstawie dostępnych danych źródłowych podjęto także próbę naniesienia na ortofotomapę wydzielonych koncentracji znalezisk krzemienic (punktów, stanowisk) w celu zobrazowania ich rozmieszczenia.

POŁOŻENIE I NAZWA

Opisywany w niniejszej pracy kompleks znalezisk krzemiennych położony jest na obszarze Kotliny Toruńskiej, na południe od Torunia, na lewym brzegu Wisły¹ (ryc. 1). Większość odkrytych tu materiałów krzemiennych można łączyć ze schyłkowopaleolitycznym technokompleksem z liściakami. Odnotowano także obecność elementów charakterystycznych dla technokompleksu z tylczakami. Dotychczas na tym terenie zarejestrowano blisko 10000 wyrobów krzemiennych. Obszar, z którego one pochodzą określane jest jako kompleks stanowisk lub znalezisk, także jako aglomeracja (Sulgostowska 2005). Według niektórych badaczy rejon, na którym występują znaleziska krzemienne należy do terasy VI w Kotlinie Toruńsko-Bydgoskiej, natomiast od północy przylega terasa IV (Tomczak 1987; Celmer 1996). Według Mariana Marciniaka i Wojciecha Mroczyńskiego (1983) kompleks ten położony jest w obrębie VI lub V terasy. Pochodzące stąd znaleziska krzemienne do II wojny światowej lokalizowano we wsi Rudak w powiecie toruńskim (Bielińska-Majewska 2006). Po II wojnie światowej badacze poszukujący na tym terenie zabytków krzemiennych przyjmowali, że kompleks ten znajduje się w granicach administracyjnych Torunia, w dzielnicy Toruń-Rudak (Prinke 1980; Marciniak, Mroczyński 1983). W literaturze przedmiotu do lat 90. XX wieku obszar, na którym odkryto znaleziska krzemienne występuje pod nazwą Toruń-Rudak. W początkach lat 90. XX wieku Stanisław Kukawka i Wojciech Sosnowski, autorzy badań powierzchniowych prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski ustalili, że wszystkie dotychczas odkryte stanowiska znajdują się poza granicami administracyjnymi Torunia, zatem zgodnie z przyjętym i obowiązującym podziałem należy przyporządkować je do miejscowości Brzoza, gm. Wielka Nieszawka (Kukawka i inni 1996). Uwzględniając aktualny podział administracyjny w literaturze po 2000 roku opisywany kompleks występuje pod nazwą Brzoza² (Toruń-Rudak).

HISTORIA BADAŃ

Pierwszych odkryć wyrobów krzemiennych w rejonie opisywanego kompleksu dokonał najprawdopodobniej pod koniec XIX lub w początkach XX

¹ Lewobrzeżna część Torunia w ujęciu historycznym należy do Kujaw.

² Sporadycznie w literaturze przedmiotu po 2000 roku można spotkać nazwę Toruń-Brzoza.

Ryc. 1. Położenie kompleksu w Brzozie (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka
 Fig. 1. Location of Brzoza (Toruń-Rudak), Wielka Nieszawka commune

wieku Arthur Semrau, kustosz Städtisches Museum w Toruniu (Bielińska-Majewska 2006; 2009). Przemawiają za tym inwentarze krzemienne przechowywane w Dziale Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu, pod numerem inwentarza MT/A/164 (dawny numer II.D.410). W okresie międzywojennym, podczas tzw. Wycieczek archeologicznych organizowanych w 1934 roku z ramienia Instytutu Bałtyckiego, badania powierzchniowe na tym terenie prowadził mgr Jacek Delekta. W latach 1965 i 1970 obszar ten był penetrowany przez kolejnego archeologa – dr. Bonifacego Zielonkę. Materiały krzemienne pozyskane do 1970 roku określano jako archiwalne. Łącznie zbiór liczył blisko 1152 wyroby zebrane z dużym prawdopodobieństwem z obszaru opisywanego kompleksu (Bielińska-Majewska 2013). Na zachowanych kartach katalogowych i w księdze inwentarzowej, przechowywanych w Muzeum Okręgowym w Toruniu, jako miejsce znalezienia wymienionych artefaktów występują następujące zapisy: „poligon artyleryjski”, „Rudak – poligon”, także „poligon” (badania B. Zielonki), „na lewym brzegu rzeki”, „w zakolu przy wodzie” (badania J. Delekty), „plac ćwiczeń – Rudak” (badał A. Semrau) oraz „na wydmie nadwiślańskiej”.

W latach 1972–1973 w tym miejscu weryfikacyjne badania powierzchniowe prowadzili mgr Bogusława Wawrzykowska z Muzeum Okręgowego w Toruniu oraz dr Andrzej Prinke z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (Prinke 1975; 1980; Prinke, Wawrzykowska 1972), kolejne – w 1979 roku – mgr M. Marciniak i W. Mroczyński. Natomiast w 1996 roku realizowano tu badania archeologiczne, którymi kierował prof. S. Kukawka z Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu przy współudziale mgr B. Wawrzykowskiej z Muzeum Okręgowego w Toruniu (Kukawka i inni 1996; Bielińska-Majewska 2006). W 2001 roku prace badawcze miały charakter weryfikacyjno-sondażowy; prowadzili je prof. Krzysztof Cyrek (wrzesień) oraz prof. S. Kukawka (kwiecień) z obecnego Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (Bielińska-Majewska 2009).

NUMERACJA KONCENTRACJI ZNALEZISK

Jednym z problemów prezentowanego kompleksu jest numeracja, a w niektórych przypadkach także lokalizacja „stanowisk” (koncentracji artefaktów). Ta sytuacja dotyczy w dużej mierze znalezisk krzemienych określonych wyżej jako archiwalne – pozyskanych przed wojną, jak i podczas tzw. Wycieczek archeologicznych. Wówczas zbierano materiał krzemienno z powierzchni,

bez nanoszenia czy dokładnego opisywania położenia znalezisk, co utrudnia weryfikację lokalizacji danego zbioru. Niemniej, jak wyżej wspomniano, na kartach katalogowych i w księgach inwentarzowych Muzeum Okręgowego w Toruniu zachowane są opisy, które mogą odnieść się do prezentowanego kompleksu. Kolejnym utrudnieniem z jakim spotkali się na tym obszarze wszyscy wymienieni wyżej badacze jest brak trwałych elementów topograficznych, a także pogłębiające się niszczenie terenu, co powoduje poważne trudności z weryfikacją poszczególnych punktów (stanowisk). Ze względu na rozprzestrzenienie skupisk znalezisk krzemiennych na dość dużym obszarze, badacze traktowali je jako osobne stanowiska składające się na kompleks (Prinke 1980; Marciniak, Mroczyński 1983). Nie mając również pewności czy ponownie znaleźli odkryte już punkty, czy też nowe, dotychczas nieznanne, nadawali im kolejne numery (Kukawka, Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 1996; Bielińska-Majewska 2006).

Autorzy badań w 1972 i 1973 roku – B. Wawrzykowska i A. Prinke – wytypowali 44 punkty występowania materiału, przede wszystkim krzemienno-go. Nadano im numery od 1 do 44, traktując jako odrębne stanowiska (Prinke 1975; 1980). Na stanowisku 5 znaleziono fragment naczynia datowanego na początki epoki brązu, natomiast na stanowisku 13 dwie przepalone kości zwierząt³; A. Prinke określił je wówczas jako dwa szydła (Prinke 1975). Z uwagi na stan zachowania obiektów trudno obecnie jednoznacznie potwierdzić takie przeznaczenie, można tylko dodać, że na stanowiskach z epoki kamienia występują szydła kościane. Nadmienić również należy, że znalezisk krzemiennych ze stanowiska nr 39⁴, które publikuje A. Prinke (1980), nie odnaleziono w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Ze stanowisk badanych powierzchniowo w latach 1972 i 1973 pozyskano 2967 wyrobów krzemiennych (tab. 1). Wśród nich znalazły się liczne narzędzia krzemienne takie jak: liściaki (ryc. 2, 3), rylce, drapacze (ryc. 4), rdzenie, a także wióry i odłupki pochodzące z różnych faz eksploatacji.

Kolejni badacze, M. Marciniak i W. Mroczyński, zachowali ciągłość numeracji poprzednich znalezisk i określili odkryte przez siebie skupiska jako stanowiska Toruń-Rudak o numerach od 45 do 62, zaznaczając jednocześnie, że

³ Przedmioty te zostały określone przez dr Magdalenę Krajcarz z Instytutu Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Badawczy w Warszawie jako metapodia konia (II i IV kość rysikowa).

⁴ Podczas analizy materiałów źródłowych pochodzących z badań w 1972 i 1973 roku i przechowywanych w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu ustalono, że stanowisko 39 nie występuje ani w księgach inwentarzowych, ani na kartach katalogowych tego muzeum. Ustalono również, że w publikacji z 1980 roku, A. Prinke podaje błędne numery inwentarza przy stanowiskach od 21 do 29 oraz od 30 do 38.

Tabela 1. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Liczba wyrobów krzemiennych w grupie narzędzi oraz łączna liczba znalezisk krzemiennych pochodzących z badań w latach 1972 i 1973

Lp.	S	N	n
1	1	3	17
2	2	–	3
3	3	4	116
4	4	2	6
5	6	6	58
6	7	–	20
7	8	–	16
8	9	3	72
9	10	–	2
10	11	3	19
11	12	1	1
12	14	1	1
13	15	13	343
14	16	11	142
15	17	1	30
16	18	5	88
17	19	7	331
18	20	–	2
19	21	–	3
20	22	5	5
21	23	3	251
22	24	16	392
23	25	1	96
24	26	1	43
25	27	4	26
26	28	–	1
27	29	4	111
28	30	3	6
29	31	1	4
30	32	–	2
31	33	–	5
32	34	–	47
33	35	3	145
34	36	4	153
35	37	2	2
36	38	–	10
37	40	–	1
38	41	4	91
39	42	1	20
40	43	6	277
41	44	3	9
Łącznie	121	121	2967

S – stanowisko (punkt); N – grupa narzędzi (grupa ta zawiera typologiczne narzędzia krzemienne i ich fragmenty, wióry i odłupki retuszowane); n – łączna liczba znalezisk w wyróżnionym punkcie (stanowisku). Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Ryc. 2. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Wybrane liściaki z badań przeprowadzonych na początku lat 70. XX wieku; ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu (fot. K. Deczyński)

Fig. 2. Brzoza (Toruń-Rudak), Wielka Nieszawka commune. Selected tanged points from surveys carried out in the early 1970s; from the collection of the District Museum in Toruń (photo by K. Deczyński)

Ryc. 3. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Wybrane liściaki z badań przeprowadzonych na początku lat 70. XX wieku, ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu (fot. K. Deczyński)

Fig. 3. Brzoza (Toruń-Rudak), Wielka Nieszawka commune. Selected tanged points from surveys carried out in the early 1970s, from the collection of the District Museum in Toruń (photo by K. Deczyński)

Ryc. 4. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Wybrane drapacze z badań przeprowadzonych na początku lat 70. XX wieku; ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu (fot. K. Deczyński)

Fig. 4. Brzoza (Toruń-Rudak), Wielka Nieszawka commune. Selected endscrapers from surveys carried out in the early 1970s; from the collection of the District Museum in Toruń (photo by K. Deczyński)

Tabela 2. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Liczba wyrobów krzemiennych w grupie narzędzi oraz łączna liczba znalezisk krzemiennych pochodzących z badań w 1979 roku

Lp.	S	N	n
1	45	2	60
2	46	2	16
3	47	10	101
4	48	3	86
5	49	4	55
6	50	2	5
7	51	2	24
8	52	–	36
9	53	–	11
10	54	3	52
11	55	32	326
12	56	2	20
13	57	–	29
14	58	1	14
15	59	4	106
16	60	1	42
17	61	4	31
18	62	1	9
19	z powierzchni	6	7
Łącznie ze stanowisk		73	1023
Łącznie		79	1030

S – stanowisko (punkt); N – grupa narzędzi (grupa ta zawiera typologiczne narzędzia krzemienne i ich fragmenty, wióry i odłupki retuszowane); n – łączna liczba znalezisk w wyróżnionym punkcie (stanowisku). Źródło: wg Marciniak, Mroczyński 1983.

niektóre zebrane przez nich materiały mogą pokrywać się ze skupiskami wyróżnionymi podczas wcześniejszych badań (Marciniak, Mroczyński 1983). Ze stanowisk wyróżnionych podczas badań w 1979 roku pozyskano 1023 wyroby krzemienne (tab. 2), natomiast poza skupiskami/stanowiskami (z powierzchni) zebrano: jeden obłupień oraz sześć narzędzi: rylec węglowy, drapacz wiórowy, liściak trzpieniowaty, liściak ahrensbuski, liściak dwukątowy oraz półprodukt liściaka. Z powierzchni całego kompleksu zebrano również kilkanaście wiórów i odłupków (Marciniak, Mroczyński 1983).

Badania powierzchniowe przeprowadzone na terenie opisywanego kompleksu w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski na początku lat 90. XX wieku dostarczyły 29 punktów określonych wówczas jako Brzoza, numery od 15 do 43, traktując je jako odrębne stanowiska. W sumie przed badaniami w 1996 roku określono 91(?) stanowisk (Kukawka, Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 1996), które jednak niekiedy mogą się nakładać. Autorzy badań weryfikacyjno-sondażowych w 1996 roku wytypowali 49 punktów (skupisk) z materiałem krzemiennym, nadając im numery od 1 do 49. Obszar, na którym wystąpiły znaleziska (całe skupisko) badacze ci określili wówczas jako jedno stanowisko o krzemienicowym układzie zabytków (Kukawka, Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 1996). W 1996 roku przebadano wykopaliskowo pięć krzemienic (punkty 11, 15, 30, 34, 47). Z punktu 48 pozyskano fragment naczynia ceramicznego kultury iwieńskiej. Z pozostałych skupisk/punktów, z wyjątkiem oznaczonych numerami 1, 10 i 49, nie zbierano materiału. W punkcie 1 odkryto grot sercowaty wykonany z krzemienia świeciechowskiego (Kukawka, Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 1996). Łącznie z wykopów i powierzchni w 1996 roku zebrano

3168 wyrobów krzemiennych. Z wyróżnionych punktów pozyskano 3115 wyrobów, które powiązano z późnym paleolitem (tab. 3). Warto wspomnieć, że materiały krzemienne pochodzące z dwóch skupisk – 15 i 34 – pozyskane w trakcie badań w 1996 roku, zostały poddane badaniom traseologicznym⁵. Badania te przeprowadziła prof. Galina F. Korobkova z Instytutu Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu. Badaniu pod mikroskopem zostały poddane wszystkie wyroby krzemienne pozyskane z wyżej wymienionych dwóch skupisk (Bielińska 2000; Bielińska-Majewska 2006). Zaobserwowane ślady pracy na narzędziach, potwierdziły, że są to przedmioty charakterystyczne dla grup ludzkich zajmujących się łowiectwem, związane z samym polowaniem i wstępną obróbką surowca organicznego w miejscu polowań (Bielińska-Majewska 2011).

W 2001 roku eksplorowano dziewięć punktów⁶, nadając im numery od 1 do 5 oraz 14, 47, 63, 64. W kwietniu badano stanowiska: 14 (wykop 2) i 47 (wykop 1) oraz zebrano materiał z powierzchni stanowisk 63 i 64. We wrześniu natomiast założono wykopy od 1 do 5, które pomocniczo określono jako punkty (Bielińska-Majewska 2009). Łącznie z badań w 2001 roku pozyskano

⁵ Analiza materiałów krzemiennych z badań przeprowadzonych w 1996 roku oraz wyniki badań traseologicznych dla dwóch skupisk – 15 i 34 (wykonane przez prof. Galinę F. Korobkową) zostały przedstawione przez autorkę niniejszego artykułu w pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. S. Kukawki w Instytucie Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz w artykule z 2006 roku (Bielińska 2000; Bielińska-Majewska 2006). Materiały z wyżej wymienionych punktów były również ponownie badane traseologicznie przez dr. Grzegorza Osipowicza. Ostatnio Dorota Nowak i G. Osipowicz (2012) przedstawili w swoim artykule wybrane liściaki pochodzące z opisywanego kompleksu w Brzozie (Toruń-Rudak), poddając je badaniom traseologicznym. Podają oni, że narzędzia te pochodzą z Brzozy, bez określenia numeru stanowiska. Jak udało się ustalić autorce niniejszego artykułu materiały przedstawione na rycinie 7 (Nowak, Osipowicz 2012, s. 72) pochodzą w większości z badań, które prowadzili A. Prinke i B. Wawrzykowska w latach 1972 i 1973, prócz jednego liściaka (ryc. 7: 3), pochodzącego ze stanowiska 1 w Otłoczynie (z badań H. Wikłaka w 1970 roku, prowadzonych w obrębie osady z okresu wpływów rzymskich). Pozostałe narzędzia należy odnieść do następujących stanowisk: 24 (ryc. 7: 1, 6), 37 (ryc. 7: 2, 5), 1 (ryc. 7: 4), 16 (ryc. 7: 7), 43 (ryc. 7: 8, 10), 23 (ryc. 7: 9). Jedno narzędzie pochodzi z badań archiwalnych i nie posiada numeru stanowiska (ryc. 7: 11). Ponadto liściak ahrensburški przedstawiony przez wspomnianych autorów na rycinie 6: 11 (Nowak, Osipowicz 2012, s. 91) powiązano ze stanowiskiem 23 pochodzącym również z badań przeprowadzonych przez A. Prinke i B. Wawrzykowską.

⁶ Na podstawie dostępnej dokumentacji polowej z wymienionych badań istnieje prawdopodobieństwo, że punkty 14 i 47 to te same, które określono podczas badań w 1996 roku, natomiast punkty opisywane jako wykopy od 1 do 5 zlokalizowane były na południe od skupisk znanych z wcześniejszych badań. Możliwe, że punkty 63 i 64, z powierzchni których zebrano materiał krzemienisty położone były w okolicy stanowisk 62 i 63.

Tabela 3. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Liczba wyrobów krzemiennych w grupie narzędzi oraz łączna liczba znalezisk krzemiennych pochodzących z badań w 1996 roku

Lp.	S/P	N	n	Uwagi
1	34	17	543	
2	11	3	70	
3	30	6	112	
4	47 (wykop 1, 6, 7)	15	1332	
5	47 (wykop 2)	23	382	1 rylczak
6	15	9	676	
Łącznie		73	3115	

S/P – punkt, stanowisko lub wykop; N – grupa narzędzi (grupa ta zawiera typologiczne narzędzia krzemienne i ich fragmenty, wióry i odłupki retuszowane oraz charakterystyczne odpady z produkcji narzędzi); n – łącznie. Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu.

Tabela 4. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Liczba wyrobów krzemiennych w grupie narzędzi oraz łączna liczba znalezisk krzemiennych pochodzących z badań w 2001 roku

Lp.	S/P/W	N	n	Uwagi
1	47	2	243	
2	14	6	200	
3	63	1	80	
4	64	–	16	
5	wykop 1	13	243	1 rylczak
6	wykop 2	6	144	
7	wykop 3	–	24	
8	wykop 4	4	21	1 rylczak
9	wykop 5	9	709	2 rylczaki
Łącznie		41	1680	

S/P/W – punkt, stanowisko lub wykop; N – grupa narzędzi (grupa ta zawiera typologiczne narzędzia krzemienne i ich fragmenty, wióry i odłupki retuszowane oraz charakterystyczne odpady z produkcji narzędzi); n – łącznie. Źródło: opracowanie własne na podstawie zbiorów Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

1680 artefaktów krzemiennych (tab. 4) i trzy przedmioty kamienne⁷. Warto zauważyć, że o ile w przypadku zbiorów określonych jako archiwalne brakuje dokładnej lokalizacji, to w przypadku wybranych materiałów krzemiennych pozyskiwanych od początku lat 70. XX wieku określona jest przybliżona lokalizacja oraz znany numer stanowiska (punktu)⁸. Obecny stan zachowania kompleksu w Brzozie (Toruń-Rudak) nadal powoduje poważne trudności

⁷ Surowce z, których zostały wykonane przedmioty kamienne dr Halina Pomianowska określiła jako kwarcyt, granitoid oraz zwietrzały granitoid grubokrystaliczny.

⁸ Dane te zapisane są zarówno w księgach inwentarzowych Muzeum Okręgowego w Toruniu, jak i na zachowanych metryczkach. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim badań prowadzonych w latach 1972 i 1973 oraz 1996 roku.

z określeniem dokładnej lokalizacji stanowisk (punktów) pochodzących z opisanych wyżej badań archeologicznych. Autorzy badań z 1996 roku ustalili, że wschodnia połowa i zachodnia część kompleksu są obecnie silnie zniszczone. Ich zdaniem pod resztkami wału wydmowego mogą występować nienaruszone krzemienice (Kukawka, Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 1996).

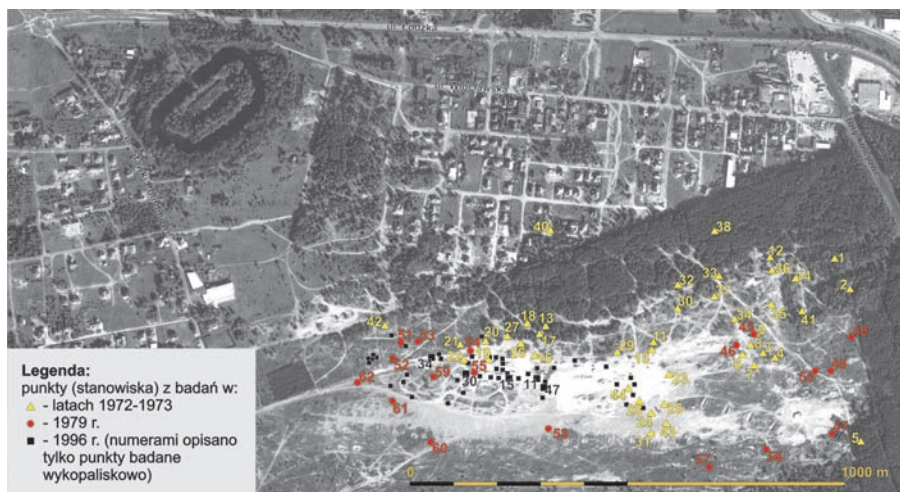
PODSUMOWANIE

Przedstawiona wyżej w zarysie problematyka związana z położeniem, nazewnictwem i numeracją wyróżnionych koncentracji znalezisk krzemiennych na obszarze kompleksu w Brzozie (Toruń-Rudak), wskazuje jak skomplikowana może być sytuacja związana z ponownym zlokalizowaniem wybranych koncentracji krzemiennych na tym obszarze. Taka sytuacja spowodowana jest między innymi lokalizacją kompleksu. Obszar, na którym znaleziono (i nadal są znajdowane) wyroby krzemienne położony jest na terenie poligonu wojskowego, obecnie wyłączzonego z intensywnych działań wojskowych.

Z analizy materiału krzemiennego i zachowanej dokumentacji wynika, że niektóre z wybranych skupisk mogą być uznane za pozostałości schyłkowopaleolitycznych krzemienic. Z dużym prawdopodobieństwem dotyczy to 22 koncentracji (punktów/stanowisk), z których pozyskano więcej niż 100 wyrobów krzemienych, natomiast mniejsze skupiska, gdzie znaleziono 50–100 wyrobów można uznać za silnie zniszczone krzemienice (tab. 1–4).

Na zakończenie warto podkreślić, że miejsce to jest największym znanym nagromadzeniem znalezisk krzemienych w północnej Polsce, a w Kotlinie Toruńskiej – jak dotąd – najliczniejszym schyłkowopaleolitycznym skupiskiem krzemienic (ryc. 5), związanym z najstarszymi społecznościami.

Należy także zauważyć, że usytuowanie kompleksu nad Wisłą stanowiło doskonałe miejsce na sezonowe polowania, zwłaszcza, że znajduje się on w miejscu zwężenia rzeki, co mogło stanowić dogodne miejsce przepraw reniferów (Cyrek 2002). O tym, że ówczesni mieszkańcy regionu zajmowali się łowiectwem, dodatkowo świadczą liczne narzędzia krzemienne znalezione na opisywanym obszarze, między innymi ponad 100 liściaków powiązanych przede wszystkim z kulturą świderską, w mniejszym stopniu z kulturą ahrensberską. Obszar, na którym odkryto najstarsze znaleziska krzemienne w regionie Torunia, nie był wybierany przez ówczesnych łowców przypadkowo, znany był zapewne wielu wędrującym wówczas grupom, które pozostawiły w tym miejscu tak liczne narzędzia krzemienne. Kompleks w Brzozie (Toruń-Rudak) zajmuje istotne miejsce w badaniach nad schyłkowym

Ryc. 5. Brzoza (Toruń-Rudak), gm. Wielka Nieszawka. Lokalizacja i numeracja stanowisk (punktów) pochodzących z określonych badań (oprac. M. Majewski, w oparciu o Geoportal, 2014)⁹

Fig. 5. Brzoza (Toruń-Rudak), Wielka Nieszawka commune. Location of sites (points) derived from specified expeditions (elaborated by M. Majewski based on Geoportal, 2014)

paleolitem północnej Polski, dlatego przypomnienie jego historii badań oraz uporządkowanie dotychczasowej wiedzy związanej z lokalizacją, nazewnictwem i numeracją odkrytych koncentracji krzemiennych jest istotne w dalszych badaniach.

⁹ Ortofotomapa będąca treścią niniejszego opracowania, jest materiałem państwowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego, prowadzonego przez Głównego Geodetę Kraju na podstawie przepisów ustawy z dnia 17 maja 1989 r. Prawo geodezyjne i kartograficzne (Dz.U. Z 2010 r. nr 193, poz. 1287 z późn. Zm.). Osoby korzystające z tych materiałów nie mają prawa do ich zwielokrotniania, sprzedawania, udostępniania lub w inny sposób wprowadzania do obrotu lub rozpowszechniania ich treści w całości bądź we fragmentach, w szczególności do ich przesyłania lub rozpowszechniania w systemach i sieciach komputerowych lub jakichkolwiek innych systemach teleinformacyjnych.

LITERATURA

Bielińska B.

- 2000 Kompleks krzemienic schyłkowopaleolitycznych w Brzozie, gm. Wielka Nieszawka (badanych w okresie od 09 do 23 września 1996 roku), maszynopis pracy magisterskiej w archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu, Toruń.

Bielińska-Majewska B.

- 2006 *Zabytki krzemienne pochodzące z badań wykopaliskowych kompleksu stanowisk schyłkowopaleolitycznych w Brzozie, gm. Wielka Nieszawka przeprowadzonych w 1996 roku*, Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu, t. 15, s. 57–81.
- 2009 *Schyłkowopaleolityczne materiały krzemienne z kompleksu stanowisk w Brzozie, gm. Wielka Nieszawka (badania wykopaliskowe w 2001 roku)*, Rocznik Muzeum Okręgowego w Toruniu, t. 15, s. 117–140.
- 2011 *Uwagi na temat możliwości interpretacyjnych gospodarczych i społecznych aspektów życia schyłkowopaleolitycznych łowców na przykładzie znalezisk z Brzozy koło Torunia*, [w:] *Obraz struktury społecznej w świetle źródeł archeologicznych w pradziejach i średniowieczu*, red. M. Rybicka, Rzeszów, s. 27–35.
- 2013 *Research report: some comments on Late Palaeolithic lithic raw material economy in the Toruń Basin – based on selected sites*, Anthropologie, t. 50/4, s. 475–488.

Celmer T.

- 1996 Środowisko przyrodnicze w rejonie stanowisk schyłkowopaleolitycznych „Brzoza” koło Torunia, maszynopis w archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu, Toruń.

Cyrek K.

- 2002 *Paleolit schyłkowy i mezolit w Dolinie Dolnej Wisły pomiędzy Toruniem a Grudziądzem*, [w:] *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, red. B. Wawrzykowska, Toruń, s. 81–90.

Kukawka S., Małecka-Kukawka J., Wawrzykowska B.

- 1996 Sprawozdanie z badań archeologicznych kompleksu stanowisk schyłkowopaleolitycznych w Brzozie, gmina Wielka Nieszawka przeprowadzonych w okresie 09–23 września 1996 roku, maszynopis w archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu, Toruń.

Marciniak M., Mroczyński W.

- 1983 *Nowe materiały schyłkowopaleolityczne z kompleksu stanowisk kultury świderskiej w Toruniu-Rudaku*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 7, s. 3–39.

Nowak D., Osipowicz G.

- 2012 *Krzemienne zbrojniki broni miotanej z ziemi chełmińskiej w świetle*

- analiz traseologicznych i badań eksperymentalnych*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 32, s. 57–112.
- Prinke A.
1975 *Nowe materiały schyłkowopaleolityczne i mezolityczne z okolic Torunia*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 5, s. 3–15.
1980 *Schyłkowopaleolityczne stanowiska kultury świderskiej w Toruniu-Rudaku*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 7, s. 127–163.
- Prinke A., Wawrzykowska B.
1972 Sprawozdanie z weryfikacyjnych badań powierzchniowych stanowisk z epoki kamienia (etap pierwszy), maszynopis w archiwum Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu, Toruń.
- Sulgostowska Z.
2005 *Kontakty społeczności późnopaleolitycznych i mezolitycznych między Odrą, Dźwiną i Górnym Dniestrem*, Warszawa.
- Tomczak A.
1987 *Evolution of the Vistula Valley in the Toruń Basin in the Late Glacial and Holocene*, [w:] *Evolution of the Vistula River Valley during the last 15 000 years, II*, red. L. Starkel, Geographical Studies, Special Issue 4, Wrocław, s. 207–232.

OF THE RESEARCH HISTORY OF LATE PALAEOLITHIC COMPLEX IN BRZOZA (TORUŃ-RUDAK)

Summary

The Brzoza flint scatters' complex is located on the left bank of the Vistula, south of Toruń in the ground of military training area. Its archaeological history reaches back as far as the end of the 19th century. Vast majority of flint collected in the complex can be linked with Late Palaeolithic technocomplex with willow leaf points, although elements characteristic for technocomplex with backed pieces are present too. Over the years, all of the archaeological expeditions in Brzoza complex have given a total of close to 10 000 flint products. The area of occurrence of the archaeological finds (and their quantity) is a testimony of one of the largest Late Palaeolithic 'sites' of the Toruń Basin (as was already emphasizes by earlier researchers (Prinke 1980; Marciniak, Mroczyński 1983; Kukawka et al. 1996). The aim of the article is to present the research history of this site, or as some researchers would prefer to call it site/find complex or agglomeration (Sulgostowska 2005).

Translated by Maciej Majewski

Adres do korespondencji:

*Beata Bielińska-Majewska
Dział Archeologii Muzeum Okręgowego w Toruniu
ul. św. Jakuba 2a, 87–100 Toruń
e-mail: bmmajewscy@gmail.com*